

מדריך לאבחון וטיפול בהתנהגויות מורכבות :

**השימוש בניתוח נסיבות להקניית מיומנויות הבלגה ואיפוק
ולטיפול בקשיי התנהגות של תלמידים בבית הספר.**

**פרופ' עמוס רולידר
המכון להבנה וחקר של קשיי התנהגות
ילדים ונוער בסביבות חינוכיות
החוג למדעי ההתנהגות
מכללת עמק יזרעאל**

לא ניתן לשכפל או להשתמש במדריך זה ללא רשותו של המחבר

ראשי פרקים ומטרת המדריך:

1. הגדרת המושגים הבאים:

ניתוח נסיבות

נסיבות רקע

נסיבות ביולוגיות

נסיבות סביבתיות

נסיבות התנהגותיות

2. הבנת אופן היווצרות הקשר בין נסיבות מסוימות לבין התנהגות בלתי נאותה.

3. הכרת החשיבות של איתור הקשר בין נסיבות לבין התנהגות מסוימת להבנת קשיי התנהגות של תלמידים ולטיפול בהם.

4. הכרת הנסיבות הספציפיות בהן תלמידים מפגינים התנהגות בלתי נאותה.

5. הכרת אופן הביצוע של ניתוח נסיבות עבור תלמיד המפגין קשיי התנהגות בסביבה חינוכית מסוימת.

6. יישום תוצאות של ניתוח נסיבות בתוכניות לטיפול בקשיי התנהגות של תלמידים.

הקדמה

הצופה בהתנהגות תלמידים בסביבת ביה"ס מבחין כי התנהגות בלתי נאותה מסוימת מופיעה כמעט תמיד בעקבות אירוע או מצב מוגדר. רמי מתפרץ לדברי המורה בכל פעם שהיא שואלת שאלה במהלך השיעור; התפרצות הזעם של הילה מתרחשת כמעט תמיד לאחר שהמורה מחלקת דפי עבודה בחשבון; דני מתחצף למורה בכל פעם שהיא מעירה לו על התנהגותו הבלתי נאותה; אפשר לומר כי קשיי ההתנהגות האלה נשלטים במידה רבה על ידי הנסיבות או האירועים שבעקבותיהם הם מתרחשים. איתור הנסיבות הגוררות התנהגות בלתי נאותה מסוימת מאפשר

לנבא במידה רבה של ודאות את הופעת אותה התנהגות בלתי נאותה. המורה יכולה לנבא כי בכל פעם שתגיש דפי עבודה מסוימים להילה, זו תגיב באופן בלתי נאות, וכאשר תעיר לדני על התנהגותו הוא יענה לה בחוצפה.

ניתוח נסיבות יישומי הוא תהליך אבחוני שבאמצעותו ניתן לאתר את הנסיבות הספציפיות בהן תלמידים מסוימים מפגינים התנהגות בלתי נאותה דהיינו, התנהגות שאינה תואמת את הציפיות או הנורמות המקובלות בבית הספר. **זיהוי הסיטואציה הגוררת התנהגות בלתי נאותה יכולה לתרום רבות לטיפול ולהתערבות החינוכית המיועדת לסייע לתלמידים להתגבר על אותם קשיי התנהגות.**

תהליך למידה של דפוס התנהגות מתרחש כאשר בנוכחות או בעקבות נסיבות מסוימות מתרחשת התנהגות מסוימת. ההתנהגות מקבלת או יוצרת תוצאות (תגובה) נעימות או מסירה תוצאות בלתי נעימות למתנהג. התוצאות האלו במידה ומתרחשות באופן קבוע (או כמעט קבוע) מביאות להקניית דפוס התנהגות חדש. דפוס התנהגות זה מאופיין ע"י כך שההתנהגות מתרחשת באופן עקבי כל אימת שנסיבות מסוימות מופיעות או מוצגות בסביבה של המתנהג. כלומר כאשר התנהגות מסוימת מקבלת חיזוק עקבי לאחר שהיא מופיעה בצמוד לגירוי מסוים או לנסיבות מסוימות, נוצר קשר הדוק בין הנסיבות לבין ההתנהגות, והופעת הנסיבות **מגדילה את הסבירות** שההתנהגות המסוימת תתרחש. ניתן גם לומר שבמידה רבה שההתנהגות נמצאת תחת השליטה של הנסיבות המסוימות. כדוגמא לתהליך זה נראה כיצד נלמדת ההתנהגות הנאותה בזמן דיון בכתה: המורה נותנת רשות דיבור בזמן דיון בכתה רק לתלמידים המצביעים ומחכים בסבלנות לקבלת רשות הדיבור. כאשר תלמיד מתפרץ ומדבר ללא רשות המורה מתעלמת מדבריו ואינה מגיבה להם. אם ההתפרצות מפריעה למהלך הדיון, המורה פונה אל התלמיד בנזיפה ברורה ובבקשה תקיפה להפסיק את ההתפרצות. אם מדיניות זו ננקטת בעקביות, יש להניח כי ההתנהגות המסוימת של הרמת היד והמתנה סבלנית לקבלת רשות דיבור מהמורה תהיה צורת ההתנהגות העיקרית שתתרחש בזמן דיון בכתה. כלומר התנהגות זו תתרחש בסבירות גבוהה ב נסיבות של דיון בכתה.

דוגמא נוספת היא תהליך הלמידה של התנהגות בלתי נאותה בתגובה למטלה לימודית מאתגרת, הדורשת מאמץ או מחשבה. התלמיד מקבל **מטלה לימודית** המהווה אתגר עבורו. התלמיד מביע התנגדות מילולית לביצוע המטלה ("קשה לי", "לא יודע") או מגיב בהתפרצות זעם. בעקבות תגובת התלמיד המורה מקלה, מוותרת, או ניגשת מיד לעזור לו בביצוע המטלה. תגובת המורה מהווה חיזוק להתנהגות התלמיד (במקרה זה חיזוק שלילי), היוצרת אפקט של הגברה. יש להניח כי אם דרך פעולה זו מצד המורה תינקט בעקביות, ההתנהגות המסוימת הזו של

התנגדות התלמיד תופיע תמיד בצמוד לקבלת **מטלה לימודית** המהווה אתגר מבחינת רמת הקושי, ההיקף והזמן שניתן לביצוע המטלה. כלומר, ההתנהגות הבלתי נאותה תופעל תחת שליטת הגירוי של מטלה לימודית מאתגרת. בשלבים מאוחרים יותר יתחיל התלמיד בהפגנת התנהגות בלתי נאותה לפני הצגת המטלה המאתגרת, זאת כדי **למנוע** מהמורה מלהגיש לו את המטלה. (הערה: דיון ממצה יותר בסוגיה זו ראה ביחידה הדנה ב**שליטת גירוי**).

היכולת לאתר את הנסיבות בהן מופיעה התנהגות בלתי נאותה אצל תלמידים מסייעת להערכות המטפלים לקראת יישום התערבות חינוכית מתקנת. באמצעות תהליך למידה מתקן והתערבות חינוכית המבוססת על איתור והערכת הנסיבות המעוררות ועקרונות בניתוח התנהגות (Applied Behavior Analysis) ניתן כפי שנראה בהמשך להקנות לתלמיד דפוסי התנהגות נאותים ויכולות איפוק והבלגה בנסיבות בהן הפגין לפני כן התנהגות בלתי נאותה.

הנסיבות בהן תלמידים מפגינים התנהגות בלתי נאותה בסביבת

הכיתה:

ניתן לחלק את הנסיבות בהן תלמידים מפגינים התנהגות בלתי נאותה לארבעה סוגים: **נסיבות ביולוגיות, נסיבות סביבתיות, נסיבות התנהגותיות ונסיבות רקע** (Setting Events).

נסיבות ביולוגיות: נסיבות הקשורות למצבים פיסיוולוגיים מסוימים כגון התקפי אפילפסיה, כאבים באזורים שונים של הגוף, שינויים הורמונליים, מצבי עייפות, חסרים חושיים, או כל מצב רפואי אחר המביא בעקבות להופעת סוג מסוים של תגובה התנהגותית.

דוגמאות: התקף אפילפסיה שבעקבותיו באה התפרצות זעם, או **עייפות** הגוררת חוסר ריכוז או חוסר איפוק, או תרופה מסוימת המביאה להופעה של התפרצות זעם.

נסיבות סביבתיות: נסיבות הקשורות לשינויים או למצבים סביבתיים מסוימים שבעקביהם מתרחשת התנהגות בלתי נאותה מסוימת.

לדוגמא: מספר התלמידים בכיתה, סידורי הישיבה בכיתה, מזג האוויר, רעש מחוץ לכיתה, רעש של מזגן בכיתה מעבר מפעילות לפעילות בזמן השיעור או אסטרטגית ההוראה המסוימת (הוראה פרונטלית, עבודה עצמית, עבודה בקבוצות) המופעלת בכיתה. כל אחד מהמצבים האלה יכול לגרום להתפרצות של התנהגות בלתי נאותה של תלמיד או תלמידים המושפעים ממנו.

נסיבות התנהגותיות: נסיבות הקשורות באינטראקציה שבין המורה לתלמיד. ניתן לחלקן לשני תחומים עיקריים:

1. גירויים הקשורים בתהליך ההוראה.

2. מצבים הקשורים ביחס בין המורה והתלמיד.

בתחום הראשון נכללות הנסיבות הבאות:

הצגת דרישה/ מטלה לימודית: תהליך ההוראה רצוף הצגת גירויי הוראה עליהם מתבקש התלמיד להגיב במהלך השיעור. גירויים אלה כוללים דרישות להעתיק, לקרוא, לסייע, לפתור, להסביר, להכין שעורי בית ועוד. הצגה של דרישות אלו, בפרט כאשר החומר מהווה אתגר לימודי עבור התלמיד, עלולה להביא להתרחשות מיגוון של התנהגויות בלתי נאותות. חשוב לדעת שהקושי לתלמיד יכול לנבוע מעצם העובדה שהחומר הוא מעל יכולתו הנוכחית של התלמיד או שמשך הזמן שניתן לתלמיד להשלים את המשימה אינו מספק.

מתן משוב תיקוני: מתן משוב על פעילות לימודית או התנהגות חברתית של תלמיד מהווה חלק בלתי נפרד מתהליך ההוראה. משובים כגון "אני מבקשת ממך לכתוב מחדש את השאלה", "תשובה זו לא מספקת", "נסו לשפר את אופן הכתיבה", עלולים להביא בעקבותיהם להתנהגות בלתי נאותה מצד התלמידים.

נזיפה או הערה אסרטיבית: נזיפה או הערה אסרטיבית מצד המורה בעקבות התנהגות בלתי נאותה של תלמיד יכולה להוות גורם מפעיל (Trigger) להתנהגות אגרסיבית מצד התלמיד. לדוגמא, מורה מבקש מהתלמיד לפתור דף תרגילים, ובתגובה מתפרץ התלמיד בזעם. המורה נוזף בתלמיד ומבקש ממנו בתקיפות להפסיק את התפרצותו. בעקבות הנזיפה התלמיד מגדף את המורה, טורק את הדלת ועוזב את הכיתה.

בתחום השני נכללות הנסיבות הבאות:

הפסקה של פעילות חביבה: המורה מבקש מהתלמיד להפסיק פעילות חביבה עליו ולהתחיל בפעילות שחביבה עליו פחות. לדוגמא, התלמיד משחק במחשב (פעילות חביבה עליו) והמורה מבקש ממנו לכבות את המחשב ולחזור לפעילות הכיתתית; התלמיד מתבקש לעבור מקבוצה אחת (חביבה עליו) לקבוצה אחרת (פחות חביבה עליו). התלמיד עלול להגיב לדרישות מעין אלה בסירוב או אף באגרסיביות.

הפסקה (או הפחתה) במתן תשומת לב: המורה חדל להעניק תשומת לב לתלמיד ומפנה את תשומת ליבו לתלמיד אחר או לפעילות בכיתה. לדוגמא, תלמיד יושב בשקט ועובד כאשר המורה עומד ליד שולחנו ונותן לו משוב על עבודתו, אך קם ממקומו, מדבר ומפריע כאשר המורה מפנה את תשומת ליבו לתלמיד אחר.

התנהגות בלתי נאותה של תלמידים המופיעה בעקבות הנסיבות המוזכרות לעיל יכולה להיות ביטוי רפלקסיבי אמוציונלי אופייני למצבי לחץ או תסכול או תגובת בריחה המחוזקת ע"י כך שהיא מסלקת, דוחה או מסירה את הגירוי (הנסיבות) "האברסיבי" (לא נעים, מלחיץ).

נסיבות רקע (SETTING EVENTES): נסיבות רקע הם מצבים או אירועים המשפיעים בעקיפין על התרחשות של התנהגות מסוימת. נסיבות רקע מגדילות או מפחיתות את הסיכוי שהתנהגות מסוימת תתרחש בנסיבות מסוימות. להלן מספר דוגמאות: כאשר תלמיד חוזר לכיתה לאחר הפסקה כאשר הוא מזיע, או לאחר ריב עם חבר (נסיבות רקע), עולה הסבירות שדרישת המורה לשיבה שקטה תביא להתפרצות ו/או התנגדות, כאשר התלמיד עייף (נסיבות רקע), גדולה הסבירות שהצורך להמתין לתורו (נסיבות ישירה) יביא בעקבותיו להתפרצות זעם. בבקרים בהם התלמיד נמצא בקונפליקט עם הוריו (נסיבות רקע) עולה הסבירות שדרישות לימודיות מסוימות (נסיבות ישירות) מצד המורה יביאו להתנהגות בלתי נאותה. לעומת זאת, בבקרים בהם התלמיד מגיע רגוע לביה"ס הוא מצליח להבליג ולהפגין התנהגות נאותה באותם מצבים. כדאי לציין כי גם נסיבות ביולוגיות או סביבתיות מהוות לעתים קרובות נסיבות רקע המגדילות את הסבירות להתרחשות של התנהגות בלתי נאותה בנסיבות אינטראקציה מסוימות בין התלמידים והמורה.

כיצד לבצע ניתוח נסיבות

בחלק זה של המדריך נלמד כיצד לבצע ניתוח נסיבות, שבעזרתו נוהה את הנסיבות המסוימות בהן התלמיד מפגין קשיי התנהגות. זיהוי הנסיבות שבעקבותיהן מופיעה התנהגות בלתי נאותה מסוימת כולל שני שלבים:

א. ראיון עם המורה והתלמיד המפגין התנהגויות בלתי נאותות.

ב. תצפיות ישירות.

א. ראיון עם המורה:

מטרת הראיון לקבל מידע מהמורה על אופי וטיב קשיי ההתנהגות של התלמיד, נתוני רקע, סיבות אפשריות וההקשר האפשרי לנסיבות בהם ההתנהגות מתרחשת בסבירות גבוהה ונמוכה. בעקבות הראיון עם המורה יהיה ניתן להגדיר את קשיי ההתנהגות באופן אופרטיבי, ולהציע השערות לגבי הנסיבות הייחודיות בהן התלמיד מאבד את יכולת ההבלגה שלו ומפגין את קשיי ההתנהגות. את ההשערות

ניתן יהיה לדחות או לאושש בעזרת תצפיות ישירות והצגת הנסיבות באופן שיטתי
ומבוקר.
להלן נוסח הראיון :

ניתוח נסיבות של קשיי התנהגות

מאת: פרופ' רולידר

א. ראיון עם המורה:

שם התלמיד: בית הספר: כיתה: גיל: תאריך:
שם המורה: תפקיד: (מחנך; מורה מקצועי; מנהל; מטפל)

פרט את קשיי ההתנהגות של התלמיד: (מה הוא עושה, תאור ההתנהגויות ודוגמאות)
בתחום של חוסר שיתוף פעולה עם המורה (ציות):

בתחום של התפרצויות, חוצפה, אלימות וביטויים אחרים של חוסר כבוד, איפוק והבלגה כלפי המורה ואו העמיתים:

מתי התחילו קשיי ההתנהגות של התלמיד? (רק לאחרונה, השנה, שנה שעברה, תמיד, לא ידוע לי):

דרג את קשיי התנהגות בהתאם לחשיבות הטיפול בהם לדעתך:

- א.
- ב.
- ג.
- ד.
- ה.

כיצד מטופלים כיום קשיי ההתנהגות של התלמיד (טיפול מקצועי והתייחסותך בכיתה)?:

מהם לדעתך הגורמים לקשיי ההתנהגות של התלמיד (מצב משפחתי , ליקויי למידה , ADHD , סיבות אחרות) ?:

א.

ב.

ג.

ד.

הערות:

באיזה מצבים , שיעורים מתנהג התלמיד באופן נאות ? (רגוע עם רמה גבוהה של שיתוף פעולה)

מהי תדירות הופעתם של קשיי התנהגות של התלמיד בשיעור מסוים או אצל

מורה מסוים ?

שיעור \ מורה	פעם בשיעור	1-5 פעמים	5-10	יותר
1	_____	_____	_____	_____
2	_____	_____	_____	_____
3	_____	_____	_____	_____
4	_____	_____	_____	_____
5	_____	_____	_____	_____
6	_____	_____	_____	_____

האם קשיי ההתנהגות מופיעים יותר בשיעורים מסוימים ? פרט באילו שיעורים

(על פי החומרה):

שיעור _____	ביטויי התנהגות: _____
שיעור _____	ביטויי התנהגות: _____
שיעור _____	ביטויי התנהגות: _____
שיעור _____	ביטויי התנהגות: _____
שיעור _____	ביטויי התנהגות: _____

הערות:

האם קשיי ההתנהגות מופיעים בתדירות רבה יותר בתגובה לנתינת מטלות לימודיות מסוימות?

כן לא לא יודעת

אם כן: פרט את המטלות הגורמות להופעת התנהגות בלתי נאותה: (סירוב, התנגדות, ויכוחים, התרגזות וכו'....)

מטלה\דרישה לימודית ביטויי סירוב \התנהגות בלתי הולמת הערות

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

הערות:

האם קשיי ההתנהגות מתרחשים לפעמים כאשר התלמיד אינו מקבל את תשומת הלב של המורה מיד כאשר הוא מבקש ?

כן לא לא יודעת

אם כן תן דוגמאות :

האם התלמיד מושפע מתגובות או הערות של העמיתים בכיתה?

כן לא לא יודעת

אם כן תן דוגמאות :

האם קשיי ההתנהגות מופיעים יותר בשעות מסוימות במשך היום? (תחילת היום , סוף היום...)

כן לא לא יודעת

אם כן:

פרט באילו שעות\שיעורים :

האם התלמיד מקבל תרופות להתמודדות עם בעיות ההתנהגות שלו?

כן לא

אם כן פרט את שמות התרופות ומועדי נטילתן :

האם לדעתך נטילה או אי נטילת התרופה משפעים על היכולת התנהגותיות של התלמיד :

כן לא לא יודעת

הערות:

האם התלמיד מגיע לעתים לבית הספר (או לשיעור) נסער/ עצוב/ עצבני/ בצורה בולטת במיוחד? :

כן לא. לא יודעת

אם כן, האם הבחנת בימים אלה בתדירות גדולה יותר של התנהגות בלתי נאותה?

האם התלמיד מתלונן על כאבים בחלקי גוף מסוימים, על בעיות בשמיעה או בראיה וכדומה?

כן לא

אם כן פרט :

האם קיימים סימנים מוקדמים הניתנים לצפייה בדקות שלפני תחילת ההתרחשות של קשיי ההתנהגות? :

כן לא לא יודעת

אם כן פרט :

סיכום והערות של המאבחן:

דרגי על פי התרשמותך את סבירות התרחשות התנהגויות בלתי נאותות במצבים ובנסיבות שבטבלה:

מצב	סבירות גבוהה	סבירות בינונית	סבירות נמוכה
כניסה לשיעור מהפסקה			
דיון על נושא ארגוני			
אסטרטגית הוראה פרונטלית			
עבודה בדפי עבודה			
עבודה בזוגות או בקבוצות			
מעברים משיעור לשיעור			
שיעורים מסוימים (פרט) ----- -----			
גורמי רקע מסוימים (פרט)			
קושי לימודי מסוים			
הערה תקיפה של המורה :			
עייפות (שיעור אחרון)			
אחר :			

ניתוח נסיבות של קשיי התנהגות

מאת: פרופ' ולידור

ב. ראיון עם התלמיד

ראיון עם התלמיד : מטרת ראיון זה לקבל מידע מהתלמיד (או הכיתה) על המצבים בהם לפי דעתם קל להם להתנהג באופן התואם את צפיות המורה, ומצבים בהם קשה להם וכתוצאה מכך הם מפגינים התנהגויות של חוסר הבלגה, איפוק, וסובלנות כלפי החבר והמורה. ניתן להצליב מידע זה עם מקורות המידע האחרים (ראיון עם המורה והתצפיות הישירות) ולהשתמש בו בעת תכנון ההתערבות החינוכית. חשוב מאד ליצור אווירה נעימה ובלתי פורמלית עם התלמידים בעת ביצוע ראיון זה, ולהבהיר שמטרת ראיון זה להבין את הקשיים ההתנהגותיים שלהם, זאת על מנת לעזור להם לשפר את התנהגותם בעתיד. להלן הראיון:

שם התלמיד: _____ תאריך: _____

המראיין: _____

על פי התצפיות שערכת, דיווחי המורים והתרשמותך פרט בעיות התנהגות של התלמיד:

(1) (2) (3)

הערה: בתחילת הראיון יש לפרט את מקצועות הלימוד ואת המורים המלמדים את התלמיד. לציין את הצדדים החזקים בהתנהגותו ובתפקודו של התלמיד והבעיות והקשיים ההתנהגותיים:

1. באילו שיעורים או בחברת אילו מורים התנהגותך נאותה (אתה מתנהג כראוי, אינך מפריע)? (ציין התנהגות ספציפית שהתלמיד מגדיר כהתנהגות נאותה).

2. מדוע לדעתך יותר קל לך להתנהג כראוי בשיעורים אלה מאשר בשיעורים אחרים?

3. מתי לדעתך (באילו שיעורים, באילו מצבים או אצל אילו מורים) אתה מתנהג באופן בלתי נאות (יש לך הכי הרבה בעיות, עושה בלאגן, מפריע...)? במה מתבטאת ההתנהגות הבלתי נאותה? (ציין התנהגות ספציפית).

4. מדוע לדעתך אתה מתנהג באופן בלתי נאות במצבים שציינת בשאלה הקודמת?

5. כיצד היית יכול להתנהג באופן נאות במצבים שקשה לך? (מטרת השאלה לוודא האם התלמיד מודע לאפשרויות אלטרנטיביות חיוביות להתנהגותו הבלתי נאותה)

6. האם יכולתך להתנהג באופן נאות מושפעת ממה שקורה לך לפני הכניסה לשיעור? (בבית או בהפסקה)?

7. מה ניתן לעשות בכיתה כדי שיהיו לך פחות בעיות התנהגות?

7. מה ניתן אצלך כדי שיהיו לך פחות בעיות התנהגות (כיצד ניתן לעזור לך)?

דרג את תחושתך לגביי המקצועות אותם אתה לומד:

מקצוע	שונא	← מאוד אוהב			
חשבון	1	2	3	4	5
תנ"ך	1	2	3	4	5
אנגלית	1	2	3	4	5
חינוך גופני	1	2	3	4	5
טבע	1	2	3	4	5
עברית	1	2	3	4	5
חוגים	1	2	3	4	5
	1	2	3	4	5
	1	2	3	4	5

מה אתה אוהב במיוחד בשיעור _____?

מה אתה אוהב במיוחד בשיעור _____?

מה אתה אוהב במיוחד בשיעור _____?

לא אוהב:

מה אתה לא אוהב בשיעור _____?

מה אתה לא אוהב בשיעור _____?

עד כמה קשה לך להתנהג באופן נאות (התנהגות טובה) כאשר:

מצב	מאוד קשה	← לא קשה בכלל			
מבקשים ממך לחכות	5	4	3	2	1
כאשר את רוצה משהו מאוד	5	4	3	2	1
מסרבים לתת לך משהו	5	4	3	2	1
שאתה רוצה מאוד	5	4	3	2	1

1	2	3	4	5	לא מתייחסים אליך כל הזמן
1	2	3	4	5	הלימודים קשים ולא ברורים
1	2	3	4	5	אין לך מספיק זמן לגמור את המטלה בכיתה
1	2	3	4	5	עליך ללמוד כשתלמידים אחרים מפריעים
1	2	3	4	5	המורה מתעלמת ממך
1	2	3	4	5	המורה מתרגזת עליך (צועקת, נוזפת)
1	2	3	4	5	את עייפה
1	2	3	4	5	חם מאוד
1	2	3	4	5	אחר: _____

סיכום והערות בעקבות הראיון:
הנסיבות בהן מתקשה התלמיד (על פי דעתו):

תצפיות ישירות:

תצפיות ישירות מתבצעות ע"י צופה מאומן היושב בכיתה בזמן השיעורים ורושם את אשר קורה בהתאם להנחיות בזמן ההתרחשות. תצפיות אלו מאפשרות למטפל לאסוף נתונים אובייקטיביים על שכיחות קשיי ההתנהגות של התלמיד ועצמתם ועל הנסיבות בהן מופיעים קשיי התנהגות אלו. זהו השלב בו ניתן להתחיל לאושש או לדחות את ההשערות שהתקבלו בעקבות הראיון עם התלמיד והמורה. בשלב הראשון רצוי לרשום בטופס התצפית כל התרחשות של ההתנהגות שהוגדרה כבלתי נאותה וכן את הזמן והנסיבות בהם התרחשה ההתנהגות **בטופס אבחון נסיבות כללי (א)**. הטופס מחולק לארבעה טורים. כאשר התלמיד מפגין התנהגות בלתי נאותה רושם הצופה את פרטי ההתנהגות תחת הטור של ההתנהגות ומיד מציין את נסיבות הרקע והנסיבות הישירות שבנוכחותן התרחשה ההתנהגות והערות המתייחסות לתגובות המורה או התלמידים האחרים בעקבות ההתנהגות. יש לשים לב שיתכן ותגובות התלמידים או המורה מהווים את הנסיבות הישירות להתנהגות הבאה של התלמיד.

לדוגמה:

התנהגות	זמן	נסיבות רקע	נסיבות ישירות	הערות(תגובות המורה ו/או התלמידים)
קם ללא רשות מסתובב בכיתה	8:05	למידה פעילה, תלמידים עובדים בדפי עבודה	המורה עברה לתלמיד אחר לאחר שסיימה לסייע לו בפתרון השאלות.	המורה אינה מתייחסת

בשלב השני ניתן למקד את התצפית בקשר בין הנסיבות להופעת ההתנהגות הבלתי נאותה. כאן נאספים נתונים בכל פעם שהנסיבות מופיעות או מוצגות והתצפיתן רושם אם התרחשה התנהגות בעקבות הנסיבות או לא. במידה והתנהגות מתרחשת בעקבות הנסיבות חשוב לתאר במדויק את הנסיבות, מרכיבי ההתנהגות ועוצמתן.

לדוגמה במצב בו המורה מחלקת דפי עבודה בחשבון התלמיד קם ממקומו ועוזב את הכיתה. דף העבודה כלל 10 תרגילים ושתי שאלות מהחומר על שברים פשוטים ומשך זמן ביצוע העבודה היה 10 דקות. הילד קם במהירות כאשר הבעת כעס על פניו תוך כדי שהוא אומר כאלו לעצמו " זה לא בשבילי" ועוזב את הכיתה תוך כדי טריקת הדלת. תצפית זו מאפשרת לקבוע את הקשר הנסיבתי שבין הנסיבות להתרחשות קשיי ההתנהגות.

להלן שני טופסי התצפית:

א. טופס אבחון נסיבות כללי: (ראה טופס מלא בנספח)

שם התלמיד: שיעור: תאריך: שם הצופה:
 (1) התנהגויות לצפייה (על פי נתוני הראיון) :
 (1) _____ (2) _____ (3) _____
 (2) נסיבות צפויות לצפייה (על פי הראיון) :

(3) מצבי הוראה (למלא תוך כדי תצפית במקום המתאים) : פרונטלי , דפי עבודה , עבודה בזוגות , עבודה בקבוצות , מעברים , ארגון , הפסקת אוכל , המורה מחוץ לכיתה , אחר
תחילת תצפית: _____ סיום תצפית: _____

התנהגות (מה התלמיד עושה ?)	זמן	מצב הוראה (נסיבות רקע)	נסיבות ישירות (מה קרה לפני)	הערות (תגובת המורה ,עמיתים)

סיכום והערות:

ב. טופס אבחון נסיבות ספציפי : (ראה טופס מלא בנספח)

שם התלמיד: שיעור: תאריך: שם הצופה:
 התנהגויות: (1) (2) (3)
 נסיבות לצפייה: (1) (2) (3)

הוראות לצופה: לפני תחילת התצפית ציין במקום המתאים את הנסיבות הצפויות שאותרו עד כה. בעת התצפית, בכל פעם שהנסיבות מתרחשות ציין את הזמן ובאם התרחשה ההתנהגות בלתי נאותה או התנהגות נאותה.

תחילת תצפית: סיום תצפית:

הערות נוספות	התנהגות בלתי נאותה. (זמן ותאור קצר)	התנהגות נאותה (זמן ותאור קצר)	נסיבות ישירות	נסיבות רקע

מפתח:

נסיבות רקע: הוראה פרונטלית, עבודה בקבוצות, מעברים, ארגון, הפסקת אוכל, מצב אחר (פרט), נסיבות ישירות: מטלה לימודית, מטלה חברתית, משוב תיקון, הערה אסרטיבית, הוצאה מהכיתה, עובד לבד, הערת חבר, נסיבות ישירות אחרות (פרט)

הערות:

הצגה יזומה של נסיבות:

בשלב זה ניתן לאמת את המידע הנאסף מן הראיון עם המורה, הראיון עם התלמיד והתצפיות הישירות על ידי הצגה יזומה של נסיבות מסוימות ובדיקת השפעתן על שכיחות הופעת ההתנהגות הבלתי נאותה ועל עוצמתה. לדוגמא, אם עולה מתהליך האבחון כי דרישות לימודיות מסוימות מצד המורה גוררות התפרצות של התנהגות אגרסיבית אצל התלמיד, אפשר להציג את אותן דרישות באופן מתוכנן במהלך השיעור ולצפות בהתנהגות התלמיד. באותו אופן ניתן לתכנן מצבי המתנה, מתן משוב תיקוני או אסרטיבי בעקבות התנהגות בלתי נאותה, או סידורי ישיבה מסוימים.

הצגה מתוכננת של הנסיבות מאפשרת להעריך במדויק את רמת ההבלגה ואת האיפוק של התלמיד באותן נסיבות. אם דרישה לימודית מסוימת מוצגת עשר פעמים, ומתוכם התלמיד התפרץ בתשע מן הפעמים רמת ההבלגה שלו נמוכה מזו של תלמיד אחר שהצליח להבליג בחמש מתוך עשר האפיזודות. הצגת נסיבות יזומות מאפשר להכין רשימה של נסיבות ולדרג אותן לפי מספר הפעמים בהן גררו התנהגות בלתי נאותה ולפי עוצמתן. הירארכיה זו תוצג לתלמיד או לכיתה כולה במסגרת ההתערבות.

להלן דוגמא לטופס אבחון נסיבות יזומות של תלמיד שעל פי איסוף הנתונים עד לשלב זה התברר כי התנהגותו הבלתי נאותה קשורה בשלושה סוגים של נסיבות: **הפסקת תשומת לב של המורה** (כאשר המורה עוזב את שולחנו), **דרישה לימודית** (הצגת דפי עבודה בחשבון ובקשה להעתיק מהלוח) **וסידורי ישיבה מסוימים** (ישיבה ליד חבר מסוים או לימוד בקבוצות בנות שישה תלמידים).

טופס צפייה לניתוח נסיבות יזום #1

שם התלמיד: _____ שם המורה: _____ נושא: _____

שם הצופה: _____ התחלת תצפית: _____ סיום: _____

הוראות למורה: במשך 20 הדקות בהם עסוקים התלמידים בעבודה בדפי עבודה, בכל פעם שדני יבקש ממך עזרה, אנא גשי אילו, הגישי עזרה (לא יותר מ30 שניות) ועברי לתלמיד אחר

מספר פעמים: לפחות 5 פעמים

טופס הצפייה:

זמן	נסיבות: המורה עוזבת את דני	התנהגות נאותה	התפרצות \ הפרעה בעקבות עזיבה	הערות
1				
2				
3				
4				
5				
6				
	דני קורה למורה	באופן נאות	התפרצות	הערות
1				
2				
3				
4				
5				

טופס צפייה לניתוח נסיבות יזום #2

שם התלמיד: _____ שם המורה: _____ נושא: _____

שם הצופה: _____ התחלת תצפית: _____ סיום: _____

הוראות למורה : במשך שיעור זה תיצרי 3 מצבים בהם יצטרכו התלמידים להעתיק מהלוח משימה מסוימת (לפחות 3 שורות) . בנוסף לכך תני 2 דפי עבודה בחשבון .

טופס תצפית:

זמן	נסיבות	התנהגות נאותה	התפרצות	הערות
	העתקה 1 מהלוח			
	העתקה 2 מהלוח			
	העתקה 3			
	דף עבודה 1			
	דף עבודה 2			

סיכום:

חנוך להבלגה וטיפול בקשיי התנהגות באמצעות ניתוח הנסיבות המפעילות .

לאחר שזוהו המצבים והנסיבות בהן מתקשה התלמיד להפגין איפוק והבלגה ניתן ליישם התערבות חינוכית בסביבה בה מתרחשות ההתנהגויות.

להלן תאור שלבי ההתערבות :

א. הפחתה זמנית של שכיחות ההתנהגות הבלתי נאותה ושל עוצמתה לפני תחילת

ההתערבות : ניתן להפחית את תדירות הגירוי או הנסיבות שבעקבותיהן באה התנהגות בלתי נאותה, או לבטלן כליל. בדרך זו תושג הפחתה זמנית במידת ההופעה של התנהגות הבלתי נאותה וינתן למטפלים זמן להיערך לטיפול יעיל. לדוגמא אם נמצא כי דרישת המורה להעתיק תרגילים רבים מן הלוח מביאה בעקבותיה סירוב, ויכוח או התפרצות זעם, הסרה זמנית של דרישה זו תביא להפחתה בשכיחות ההתנהגות הבלתי נאותה. בדרך זו תיווצר אווירה נעימה בשיעור בעת שהמורה נערך להתערבות חינוכית המיועדת לעזור לתלמידים לרכוש מיומנות הבלגה; איפוק ותקשורת נאותה בזמן הצבת הדרישה.

ב. יצירת קשר חיובי ראשוני בין המורה לתלמיד המתקשה התנהגותית :

ההפחתה בשכיחות ההתנהגות הבעייתיות ויצירת אווירה נעימה בכיתה מאפשרת למורה לחזק שורה מגוונת של התנהגויות נאותות של התלמיד ובכך ליצור קשר ומומנטום חיובי החשוב להמשך ההתערבות החינוכית.

ג. שינויים אקולוגיים והתאמת אסטרטגיות הוראה: הכרת הנסיבות בהם

מתרחשת ההתנהגות הבלתי נאותה מאפשרת שינויים בבחירת אסטרטגית ההוראה ואו מבנה הישיבה בכיתה. במידה ויוכח כי שכיחות ועצמת ההתנהגות יורדת כאשר התלמידים עובדים בדפי עבודה לעומת אסטרטגיה של הרצאה או דיון, ניתן בתחילת ההתערבות החינוכית להגביר את משך הזמן בהם התלמידים עוסקים בלמידה פעילה (דפי עבודה) ולקצר את משך ההוראה הפרונטלית. במידה ורמת ההפרעה בכיתה גבוהה יותר כאשר מבנה הישיבה מאפשר לתלמידים לשבת עם הגב למורה (ישיבה בקבוצות קטנות) ניתן לשנות את מבנה הישיבה לטורים, מבנה המאפשר יצירת קשר עין טובה בין המורה לתלמידים וגישה מהירה של המורה למצבים בעייתיים.

ד. הכנת התלמיד לקראת מצבים שאותרו כבעייתיים שבהם הוא יידרש להפגין

רמת הבלגה, איפוק והתנהגות נאותה: זיהוי הנסיבות בהן מתרחשת התנהגות בלתי נאותה מאפשר, למורה, או למטפל, להכין את התלמיד להופעת אותן נסיבות. הכנת התלמיד כוללת תיאור של הנסיבות ושל האתגר ההתנהגותי שהן מעמידות בפני התלמיד והגדרה ברורה של דרכי ההתנהגות הנאותות שעל התלמיד להפגין ושל דרכי התגובה של המורה. לדוגמה, לפני הגשת דפי עבודה המהווים אתגר לתלמידים המורה יכול לומר: "לאחר שאסיים את דברי ההסבר אתן לכם שני דפי

עבודה העוסקים בשברים פשוטים. אני יודעת שדפי עבודה אלה **אינם קלים לפתרון**, ודורשים ריכוז ומחשבה. אני מצפה שתשדלו לפתור את התרגילים כמיטב יכולתכם בשקט, **תוך כדי שמירה על ריכוז**. מי שזקוק לעזרה ירים את ידו, ואני אגש במהירות האפשרית כדי לסייע. אני מכיר בקושי העומד לפניכם אך בטוח ביכולתכם להתנהג באופן נאות למרות קושי זה. כל תלמיד שיצליח לעבוד בשקט ובריכוז כל השיעור יקבל 5 נקודות בונוס שירשמו בדף העבודה, בהצלחה!"

הכנת התלמידים לנסיבות מאתגרות יכולה להיעשות גם בהוראות והנחיות הניתנים בדפי עבודה. (ראה דף לדוגמה בנספח) כאן יכולה המורה לסמן את המטלות היותר קשות לביצוע ולפרט את הדרכים בהם יכולים להיעזר על מנת להתגבר על הקושי תוך כדי הפגנת איפוק והתנהגות סבלנית.

ה. **הכנת המורה לתגובה יעילה במקרה של התנהגות בלתי נאותה:**
המורה יכול לצפות את הופעת ההתנהגות הבלתי נאותה, להתכונן אליה מבעוד מועד ולהגיב תגובה יעילה, בכמה אופנים:

(1) **להגיב מיד עם הופעת ההתנהגות הבלתי נאותה ולא לחכות עד שההתפרצות בעיצומה.**

(2) **להתרכז בהעברת מסר אסרטיבי, ספציפי, ברור ומאופק.**

(3) **להקפיד על יצירת קשר עין עם התלמיד בזמן העברת המסר ולהתקרב אל התלמיד כדי לשלוט טוב יותר במתרחש.**

(4) **לאחר עצירת ההתנהגות הבלתי נאותה, להציג מחדש את הנסיבות בדרגה קלה יותר כדי שהתלמיד יוכל לתרגל התנהגות נאותה במקום ההתנהגות הבלתי נאותה שזה עתה הפגין.**

ו. **הקניית מיומנויות איפוק ותקשורת נאותה על ידי הצגה הדרגתית של הנסיבות:**
היתרון החשוב ביותר שמקנה היכולת לאבחן את הנסיבות בהן תלמידים מתקשים להפגין התנהגות נאותה קשור בתהליך החינוכי עצמו. המטפל יכול להשתמש במידע כחלק מהתהליך החינוכי-טיפולי לצורך הקניית יכולות הבלגה, איפוק ושליטה עצמית. כפי שנראה בהמשך, ניתן לדרג את הנסיבות המסוימות הגורמות להופעת התנהגות בלתי נאותה לפי דרגות שונות של קושי, החל בדרגה שבה התלמיד אינו מתקשה להפגין התנהגות נאותה וכלה בדרגה שגורמת להתפרצות קשה במיוחד של התנהגות בלתי נאותה. **לאחר בניית היררכיה** זו ניתן להציג את הנסיבות בפני התלמיד באופן הדרגתי, וללמדו מיומנויות הבלגה והתנהגות נאותה בנוכחות אותן נסיבות. התלמיד, הנתקל בדרגה "קלה" של הנסיבות הקשות לו, לומד להתמודד

איתן ובהדרגה רוכש יכולת התמודדות עם מצבים בהם הגיב בעבר בהתפרצות של התנהגות בלתי נאותה.

לדוגמא, אם ידוע למורה י שתלמיד מסוים מפגין התפרצות זעם כאשר הוא נדרש להמתין 20 שניות או יותר לפעילות החביבה עליו, יש באפשרותו לתכנן "תסריטי התנהגות", שיחייבו את התלמיד להמתין 10 שניות, ואחר כך 15 שניות ולכסוף 20 שניות ויותר לפעילות האהובה עליו; בדרך זו הוא יתרגל את התלמיד במיומנות ההמתנה. כאשר רמת קושי של חומר לימודי מהווה גורם להתנהגות בלתי נאותה, יכול המורה להציג באופן הדרגתי חומר לימודי ברמות קושי הולכות וגדלות וללמד את התלמיד כיצד להבליג מחד גיסא וכיצד לבקש סיוע באופן נאות מאידך גיסא. המורה יכולה לתכנן באופן הדרגתי מעבר לצורות ישיבה שבעבר הביאו בעקבותיהם לתופעות התנהגות בלתי נאותות של התלמיד ולחזק הסתגלות הדרגתית לצורות ישיבה חדשות.